

Kitap Tanıtımı

William E. Paden, *Kutsalın Yorumu* (Çev. Abdurrahman Kurt) 180 sayfa, Bursa: Sentez Yayıncılık 2008. ISBN: 9944037761

Emir KUŞCU*

William Paden özellikle 80'lerin sonu ve 90'ların başında kaleme aldığı iki önemli eser olan *Interpreting Sacred* ve *Religious Worlds* ile Dini Araştırmalar alanında haklı ve hatırı sayılır bir üne kavuşmuştur. Onun özellikle Eliade-sonrası süreçte Dini Araştırmaların kazandığı yeni ivmede oldukça önemli bir rolü ve katkısı vardır. Bu bakımdan onun yaklaşımını ifade etmek için kullanılan "Yeni-Karşılaştırmacılık" kavramının anlamını doğru bir biçimde anlamak hayati bir meseledir. O, bir yönüyle Eliade gibi araştırmacıların kullandığı karşılaştırmalı yöntemin öneminden bahsetmekle beraber, diğer yönüyle postmodern bir dünyada "karşılaştırmalı" yöntemi yeni bir bağlama yerleştirmek suretiyle özgün bir yaklaşımın temsilcisidir.

Dini araştırmalar alanında çokça revaçta olan ve son birkaç on yıldır fenomenolojik geleneğin dışından çok sayıda eleştiriye konu olan "kutsal" kavramına dönük olarak Paden'in yaklaşımındaki özgünlüğü fark etmek için onun *Interpreting Sacred* ya da Türkçe tercümesindeki ismiyle *Kutsalın Yorumu* adlı eserini mutlaka okumak ve irdelemek durumundayız.

Paden dini metinlerdeki kutsal kavramını anlamının temelinde bir bakış açısı meselesi olduğuna dikkat çeker. Nasıl ki dünyaya dair algılamamız, içinde bulunduğumuz, aç, konum ve durumsallıkla sıkı sıkıya ilişkiliyse, aynı şekilde dini fenomenleri anlama tarzımızda, içinde bulunduğumuz bir ilişki-lik düzleminde ortaya çıkar. Dolayısıyla, yaptığımız yorum daima birisinin ya da bir yerin görüşüne daırdır. Bu yüzden araştırmacı kendi seçtiği perspektife

* Yard. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. emirkuscu@hotmail.com

uygun düşen fenomenleri fark edebilir. Perspektifler aynı zamanda dünyanın farklı açıklamalarıdır. Din, bakış açılarından bağımsız bir biçimde evrenselci anlamda yorumlanamaz, aksine kullanıcısının belirli fenomenlerle ilişkili olarak kullandığı bir kavramdır. Tıpkı Cantwell Smith gibi, din kavramının geleneksel anlamda kullanım biçimlerinin rölatifliğine işaret eder.

Bununla beraber, sahip olduğumuz inançların ya da görüşlerin gerçekliğini belirleyen sosyal uzlaşmadır. Kehanete inanan bir toplumla inanmayan bir toplum için koyunun karaciğerindeki çizgiler farklı anlamlara gelir. Dini araştırmalar alanında, felsefi anlamda, dini fenomenlerin nasıl yorumlanması gerektiği hususunda, anlama ve açıklama arasında bir kutupsallık söz konusudur. Açıklama taraftarı olanlar nedenselliğe vurgu yaparken, anlama taraftarı olanlar referans üzerinde durmaktadırlar. Paden, nedensel açıklamalara tümüyle karşı olmamakla beraber, nedensel açıklamaların dini tecrübeyi izah etmekten çok, onun ön koşullarını izah edebileceğini savunur. Anlamacı bir tutum açısından bakıldığında Paden, dini bir ifadenin nereden kaynaklandığını izah etmekten çok neyi sembolize ettiğinin anlaşılması gerektiğini sav eder. Dolayısıyla Paden dini ifadelerin ya da metinlerin kökensel analizini yapmaya çalışan pozitivist yaklaşımlardan ayrılarak, köken yerine referansa odaklanır. Paden, anlam denen hadisenin nesnelere kendinde sahip oldukları bir şey olmaktan çok daima “birine göre anlam” demek olduğunun altını çizerek. Kişilerden ve onların konumlarından, bakış açılarından soyutlanmış bir anlam söz konusu olamaz. Açıklama taraftarı olan pek çok din teorisyeni, dinin bu “birisi için” boyutundan kopartarak, dini metinleri nesneleştirir. Oysaki dinin teorisini yapan kişilerin, o dine inanan insanların bakış açısını yok sayarak o dini tanımlamaları bir tür aşırı yorum olarak da damgalanabilir.

Bazıları dini yorumların sadece zihinsel ya da entelektüel faaliyet olduğunu düşünür, oysa Paden, yorumun aynı zamanda bir tür sosyal davranış olduğunu, dolayısıyla motive edilmiş sosyal edimler olmaksızın yorum kavramından bahsetmenin zor olduğunu ifade eder. Zira yorum, yorum yapan kişi farkında olsa da olmasa da, sosyal içeriklidir, ya da sosyal ilgiler taşımaktadır. Dolayısıyla insanlar ya da toplumlar arası sosyal ilişkiler, hâkimiyet mücadeleleri, iktidar ilişkileri göz ardı edilerek yorum kavramına masum bir içerik yüklenemez. Zira yorum daima birinin yorumuysa ve bu birisi ait olduğu sosyal bağlamla ilgili bazı ilgi ve çıkarılara sahipse onun yorumu mutlaka bu ilgi ve çıkarılardan etkilenecektir.

Din kavramına genel anlamda zararlı ya da olumsuz bir kurum olarak yaklaşan çok sayıda din teorisi vardır. Bu teoriler bazen rasyonalizmin, bazen pozitivistizmin bazen de psikanalitiğin ya da tarihsel materyalizmin etkisiyle biçimlenmiş olabilir. Paden bütün bu teorilerin yanı sıra dinin gerçek değerini ve işlevini takdir etme noktasında, sosyolojik olarak Durkheim’a ve psikolojik

olarak Jung'a özel bir ihtimam gösterir. Durkheim, özellikle din kavramının toplumun kendine tapınmasından doğan bir yapı olarak tanımlamasından dolayı oldukça eleştiri alır. Ancak Paden, Durkheim'ın kendisinden önce hiç kimsenin fark etmediği ya da çok az kişinin farkına vardığı bir hakikate işaret ettiğini düşünür. Buna göre, her toplum kendi ufku etrafında kendi dinini inşa etmiştir. Buna göre, dinlerin hiçbiri gökten inmemiştir, hepsi sosyal bir bağlamda inşa edilmiştir. Bir şey, özsel niteliğinden dolayı değil, cemaatin kimliğine işaret eden sembolik işlevi nedeniyle kutsaldır. Burada şöyle bir paradoks geçerlidir. Toplum tarafından üretilen din, aynı zamanda toplumun kendisinin üreticisidir. Din sadece toplumun bir yansıması değil, aynı zamanda onun yaratıcısıdır. Aynı zamanda Paden, sosyal teorilerin psişeyi toplumsal hayatın bir parçası olarak kabul etmelerine karşılık her bireyin kendi özü itibarıyla eşsiz bir psikolojik organ olduğunu düşünür. Psikolojik ve sosyokültürel çerçevelerin paralel işlevleri vardır. Biri dinin dış dinamiklerini, diğeri de, iç dinamiklerini açıklar. Dini semboller sadece kültür ve benliği yansıtmaz aynı zamanda onlara etki eder. Din teorisyenleri kendi imgeleriyle kendi evrenlerini inşa ettiklerinden, örneğin Freud ve Jung arasındaki görüş farklılığı, empirik verilerin farklılığından değil, onların yönelimlerdeki ve "bütünlük beklentilerindeki" farklılıktan kaynaklanır.

Paden de tıpkı dini "kutsalın tezahürü" olarak tanımlayan Eliade gibi, dinin kutsalı tecrübe etme yollarıyla ilgili bir sistem olarak düşünür. Onun benimsediği karşılaştırmalı yöntem açısından bakıldığında, kutsallık bir yönüyle dünya inşa etme yoludur, diğer yönüyle kutsal sembollerin inanan üzerindeki etkisini hissetmenin aracıdır. Ona göre kutsal sadece kişinin kendi dünyasını anlamaktan çok başka dünyalarını ya da anlam ufuklarını anlamamanın bir aracıdır. Bir inanç mensubunun kendi kutsallarına ilişkin anlayışını, başka dünyaların kutsallarını tanımaya başladığında geliştirebilir. Ötekinin dini dünyasını tanıması, kişinin kendi dini dünyasını daha önce göremediği bir gözle görebilmesine ışık tutar. Burada paradoksal olarak, diğer dinlerin sembollerine yönelik anlamacı yaklaşım, araştırmacının kendi dini geleneğini daha ileri ve daha derin bir biçimde kavramasını sağlar.

Buradaki karşılaştırma modası geçmiş, eski karşılaştırmacı yaklaşımlarda olduğu gibi bir sınıflandırma aracı değil, esasında bir anlama aracıdır. Dolayısıyla karşılaştırmalı yaklaşım, doğası gereği hermenötiktir. Eliade-sonrası süreçte etkili olan Jonathan Z. Smith radikal bir şekilde Eliade ve diğer pek çok fenomenologun dinleri karşılaştırırken, farklılıklardan ziyade benzerliklere dikkat çektiğini belirtir. Bazılarının, dini geleneklerin aynı soruya verilmiş farklı yanıtlardan neşet ettiğini iddia ettiklerine şahit oluruz. Ya da perrenialistlerde olduğu gibi, dinler arası benzerliklerden dini geleneklerin aşkın birliği gibi

metafiziksel sonuçlar elde ederler. Paden bu ve bunun gibi karşılaştırmacı yaklaşımların tehlikesinin farkındadır. Bu bakımdan ona göre, karşılaştırma benzerlik kadar farklılığı da görmektir. Hatta farklılığın, karşılaştırmalı anlayışın merkezi olduğunu belirtir. Paden'in anladığı anlamda karşılaştırmalı yöntem, dinin sadece sosyal ya da psikolojik faktörlere indirgenmesine karşı, kutsalın tecrübesini yorumlama yöntemi olduğunu vurgular.

İndirgemeci sosyal bilimler dini fenomenlere yaklaşırken, dinin kendine özgü bir dili olduğunu ve dinin (dolayısıyla din mensubunun) de din hakkında yorum yapma yetkisine sahip olduğunu kabul etmezler. Ancak dinsel dil, basitçe temsili bir dil değildir, daha çok kutsalı hayata geçirmeye çalışır. Buna karşılık, Paden dinin dini yorumlarına bir hareket alanı açmaya çalışmakla beraber, "içeriden anlama"ya dayalı her yorumu muteber ve geçerli kabul etmez. Ancak o, indirgemeci yaklaşımlara karşı açık bir tavır alırken, dinin psikolojik ya da sosyolojik ihtiyaçların çarpıtmasına dayalı çarpık bir şey olduğu iddiasına karşı, "neden psikoloji ya da sosyoloji, dini ihtiyaçların çarpıtılması olarak yorumlanmamaktadır?" sorusunu sormaktadır.

Paden'in işaret ettiği ve dinin eşsizliğini savunma ya da indirgemeciliğe karşı çıkma adına din fenomenologlarının ihmal ettiği bir diğer mesele, yorumun bağlamsallığı meseledir. Hiçbir yorum, saf, katıksız, boşlukta üretilmiş değildir. Sadece metin değil, daima yorumcu da tarihsel bir bağlama aittir. Yetişkinlerden oluşan bir topluluğa konuşan bir kişi, onlara anlattıklarını çocuklardan oluşan bir topluluğa anlatmaya kalkıştığında farklı bir dil kullanmak mecburiyetindedir. Dolayısıyla muhatabın kimliği ya da düzeyi konuşmacının hitabını doğrudan belirlemektedir. Paden Eliade'nin sıkça kullandığı, "ölçek, fenomeni yaratır" sözüne, bir ilave yapar. Aynı zamanda "fenomen de, ölçeği yaratır". Burada Paden yorum hadisesinin, döngüsellikine atıf yapmaktadır. Bu ise, genellemeci ve soyut araştırma tarzı yerine, yorumun somut ve özel durumunu görmemizi gerektirir. Eğer kutsaldan bahsediyor olursak, burada "hangi kutsal", "kimin kutsal" sorularını sormak elzemdir.

Bu bağlamda Paden açıkça bir tür göreliliğe ya da rölativizme yelken açar. William Paden, epistemolojik anlamda öznelcilik (katı rölativizm anlamında) ya da nesnelcilik seçeneklerinden birini seçmek zorunda olmadığımızı, bilakis üçüncü bir seçenek olarak karşılıklılık modeline (reciprocity model) işaret eder. Karşılıklılık modeli, metinlerin tecrübe edildikleri tarzla ilişkileri içinde nasıl göründüklerini göstermeye çalışır. Bir nesneyi anlamak, algımızdan bağımsız olan bir şeyi anlamak ya da sadece algılama biçimimiz dışında hiçbir varlığı olmayan bir şeyi anlamak değil, bilakis metni "bir şey olarak" görmektir. Burada görelilikle ilgili yeni bir anlama tarzı söz konusudur. Anlam, ne salt öznel bir kurgusal anlamda görelidir ne de metinlerle kurulan ilişkiler dışında objektif bir olaydır. Karşılıklılık modelinde önerilen ilişkisellik kavramı,

anlamın bütünüyle öznenin görelî durumu tarafından koşullanmadığını gösterdiği gibi, öznenin rolünün metin-yorum sürecinden bütünüyle dışlanamayacağını da ifşa eder. Buna göre metin, içinde yorumlandığı yorumcunun görelî pozisyonuna bağılı olarak bir anlam taşır. Metin, tarihsel olmayan bir gerçekliğı temsil etmez, daha çok o ve yorumcunun görelî pozisyonu arasındaki ilişki tarafından yapılandırılan sembolik çatılar sayesinde dünyayı ifşa eder. Metni anlama işi, sadece teorik bir mesele değıl fakat yorumcunun ilgi ve çıkarlarına göre tercih ettiği pozisyondan onun gerçekliğini nasıl gördüğüyle ilgilidir. Paden, görelîliğin olumsuz değıl, olumlu olarak anlaşılması gerektiğine işaret ettiğinde, görelîliğı, kavramsal ya da moral bir nihilizm anlamında kullanmamaktadır. Görelîlik, farklı pozisyonların dünyayla kurdukları farklı metinsel ilişkilerin tasviriyle ilgili olarak anlaşılırsa, o zaman onun zararlı değıl aksine faydalı bir kavram olduğı görülecektir. Gadamer'in yorum kavramını, "bir metni anlama sürecinde vuku bulanı tasvir etme" biçiminde tanımlaması da söz konusu görelîlik anlayışıyla ilişki içinde görülebilir. Bu tarz bir görelîlik, metinle kurulan "ilişkinin" doğasını anlama çabasıyla ilgili pratik bir kavramdır. Burada görelîlik, "anlamın yokluğu hakkında değıl, fakat anlamın formasyonu hakkındadır." Öyleyse yorumun görelîliğı, metnin gerçekliğinin inkârı değıl, fakat yorumcunun pozisyonuna göre (tarihsel durumuna göre) tercih ettiği yorum çatısı tarafından biçimlenmesi anlamı taşır. Amaç, metnin yorumunda müşterek bir zeminin var olamayacağını göstermek değıl, fakat daha çok pozisyonel yorum çatılarının nasıl metnin dünyayı ifşa etme sürecinde çoğulluğa yol açtığını ve farklılığın keşfinin imkânını kavrayabilmekle ilgilidir.

